

О. Потильчак (Київ)

Кучер В.І. Національно-визвольна боротьба за незалежну українську державу. — К.: Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2009. — 196 с.

Позитивною прикметою сьогодення на ниві історичної науки є розширення та поглиблення досліджень багатьох її актуальних проблем. Не є винятком і міжвоєнний та воєнний періоди в історії України. Варто зазначити, що обстановка ідеологічного плюралізму створила умови не лише для перегляду смислового навантаження радянської ідеологізованої історіографії, розвінчання тих її положень, які не відповідали правді історії, але також і застосування нових підходів у висвітленні малодосліджених, замовчуваних або сфальсифікованих проблем. Безумовно, до них належать питання, що висвітлюються у праці В. Кучера.

У першому розділі розглядається становище України в складі Радянського Союзу. Автор зауважує, що більшовики вибудовуючи свою національну політику проігнорували світовий досвід міжнаціонального спілкування, державного регулювання міжетнічних стосунків, що характерно для суспільства з поліетнічним складом населення. Діяльність держави у сфері регулювання міжетнічних взаємин відрізнялася специфікою, що виходила з вимог імперської етнополітики радянського тоталітарного режиму. Здійснений автором аналіз програмових положень більшовицької партії з національного питання показав, що формально відмежувавшись від національної політики царського самодержавства, більшовики впроваджували в життя тезу «класиків марксизму-ленінізму» про те, що метою соціалізму є не тільки зближення націй, але і їх злиття.

На конкретних положеннях праць В. Леніна, Й. Сталіна автор доводить, що проголошене ними право націй і народів на самовизначення насправді стало одним із більшовицьких ідеологічних міфів. Понад те, теоретичні напрацювання з національного питання Й. Сталіна, як показує автор, полягали в тому, що право на територіальне самоврядування за національними республіками визнавалось лише в межах єдиної російської держави. Суб'єктами федерації Й. Сталін вважав автономії, позбавлені можливості і права на відокремлення. На його думку федералізм у Росії, що змінив «примусовий царський унітаризм», покликаний бути перехідним містком до майбутнього соціалістичного унітаризму.

На сторінках рецензованої праці об'єктивно та неупереджено показано принципи закладання нового союзного утворення. Автор зауважує, що вищі партійно-державні органи вважали, що не тільки політична влада, але й економічний потенціал національних республік повинен бути сконцентрованим в єдиному керівному центрі. Вони вважали радянські національні

республіки небажаною проміжною ланкою в процесі здійснення неподільної влади.

Говорячи про політику коренізації, в її «українському» варіанті автор наголошує, що вона спрямовувалася, головним чином, на зміцнення впливу партійно-радянського активу. В той же час, вона була й певним компромісом між ними, бо широкі маси національно свідомого населення в республіках послідовно обстоювали право на національний розвиток. Це врешті, дало змогу сформувати національну інфраструктуру: систему народної освіти, засоби масової інформації, духовну культуру, науку тощо.

Чимало сторінок приділено розгляду питання про наступ сталінського тоталітаризму на національне життя в республіках, в тому числі й Україні. Автор наголошує, що дозволивши розвиток національних духовних, культурних, освітніх галузей в республіках, центральні партійно-адміністративні органи не бажали сприймати самі нації як рівноправних партнерів своєї влади. Встановлена диктатура сталінського режиму розумілася як неподільна влада, як монопольне право диктувати волю населенню національних республік. Реальна політика комуністичної партії в особі виразника цієї політики Й. Сталіна та його найближчого оточення прагнула максимального обмеження можливості національних урядів зайняти становище, рівне центральному уряду, бо це перешкоджало більшовикам здійснювати тактику «класової боротьби в середині неросійських націй».

В. Кучер, аналізуючи заходи центрального уряду щодо обмеження прав національних республік в усіх галузях життя, зазначає, що сталінська командно-адміністративна система з її найсуворішим централізмом, своїми численними директивами при обмеженому демократизмі вмільо деформувала життя народів національних республік, що приводило до втрати ними свого національного характеру, руйнування традиційного укладу життя, специфіки їх розвитку.

Деякі зміни в національному питанні намітилися в період хрущовської «відлиги». Разом з тим, підмічає автор, політичне піднесення виявилось нетривалим і не таким радикальним, щоб подолати весь комплекс деформацій в національній політиці: надмірну централізацію управління, бюрократичний стиль керівництва, установки й стереотипи, що склалися впродовж багатьох десятиліть. Обґрунтовується теза про те, що наслідком такого стану був період «застою». Радянськими ідеологами було створено міф про монолітний образ стовідсоткової єдності, забезпечено надійне функціонування всіх «гвинтиків» і «механізмів» системи.

Автор дійшов обґрунтованого висновку, що досвід СРСР засвідчив схоластичність тези про близьке злиття націй, їх мов, культур, неможливість вирішення національного питання директивними методами спрямованими на стирання меж між націями. Забігання вперед історичного процесу, під-

міна бажаного дійсним, не підкріпленим матеріальними умовами, вилилися у негативні наслідки деформації багатонаціонального об'єднання, яким був колишній СРСР. Вони фактично й стали тими чинниками, що привели до розвалу радянської політичної системи.

У даній роботі чимало місця присвячено питанню про розгортання національно-визвольної боротьби проти окупантів українських земель. Проводиться думка, що головними діючими політичними чинниками в даному контексті виступила Організація українських націоналістів (ОУН) та Українська повстанська армія (УПА). Провідники цих національних утворень не примирилися з поразкою визвольних змагань 1917–1920 рр., учасниками яких вони були, вирішивши продовжувати боротьбу за незалежність, соборність всіх окупованих територій України.

Автор аналізує програмові засади ОУН, в яких домінуючою була ідея про шляхи виборення та побудови незалежної соборної Української держави. На противагу українським політичним діячам, які бачили національне визволення в контексті універсальних політичних, дипломатичних шляхів, ідеологи націоналістів схилилися до збройних методів. В основу їх визвольної концепції було покладено принцип «перманентної революції». Вони вважали, що безперервний ланцюг саботажних, диверсійно-терористичних актів, активного і пасивного опору всього українського народу мав привести до могутнього вибуху національної революції, яка завершиться відродженням української державності.

В окремому розділі В. Кучер висвітлює боротьбу ОУН і УПА проти німецьких окупантів, які ліквідували Акт проголошення української держави, прийнятий націоналістами 30 червня 1941 р. Переслідувані каральними силами вони перейшли до збройних форм опору, сподіваючись власними силами вибороти незалежність України при умові знесення воюючих сторін — Німеччини та Радянського Союзу.

Як зазначає автор, цю місію мали виконати похідні групи, на яких покладалося завдання створювати українські адміністративні органи, міліцію, військові збройні формування. На сторінках роботи приводяться численні витяги з оригінальних документів про переслідування, арешти, ув'язнення націоналістичних активістів німецькими спецслужбами.

У розділі розглядається питання про зміни у програмах націоналістів у зв'язку з розгортанням діяльності похідними групами на східноукраїнських землях. Часом місцеве населення не розуміло ідеологічних засад ОУН(б). Зокрема, цьому питанню був присвячений Третій надзвичайний збір ОУН(б), що мав місце у серпні 1943 р. на окупованій території. Автор подає зміни в ідейно-політичних і теоретичних положеннях програми прийнятої на попередньому Краківському зборі. Націоналісти декларували, що вони борються проти націонал-соціалістичних і комуно-більшовицьких програм.

На сторінках рецензованої роботи висвітлюється боротьба націоналістичних збройних формувань проти радянської влади, що поверталася на визволену від німецьких нацистів територію України. Розглянуто контрзаходи радянських силових структур, регулярних військ, винищувальних батальйонів. Особливу увагу звернено на збройне протистояння ворогуючих сторін, внаслідок чого лилася кров, гинули люди.

Намагаючись ліквідувати український повстанський рух компартія, державні структури кинули величезні збройні сили, задіяли могутню пропагандистсько-ідеологічну машину проти підпільників. Повстанцям було завдано відчутних втрат. У березні 1950 р. загинув командуючий УПА Р. Шухевич.

Автор слушно зауважує, що збройне підпілля УПА вдавалося до заходів з метою активізації боротьби. Переслідувань зазнавали партійні, радянські, господарські працівники, які прибули у західноукраїнський регіон із метою відновлення радянської влади, колективізації сільського господарства.

Важливим, на наш погляд, є розділ про боротьбу УПА, яка стала на захист українського населення під час його переселення на територію України. Відомо, що польський комуністичний уряд за сприяння Кремля затіяв виселити українців із польської території, а на місце цих виселенців поселити поляків з України. В даному контексті варто зауважити, що переселення українців і поляків супроводжувалося конфліктами аж до збройного протистояння. В цих умовах УПА стала на захист українського населення, яке потерпало від польських шовіністично налаштованих сил. Частина українців не бажала залишати свої прадідівські землі, переселятися до УРСР. Автор, спираючись на широку джерельну базу, показує позицію польського комуністичного уряду, який застосовував проти мирного українського населення збройні сили. Зі свого боку уряд СРСР всіляко сприяв насильницькій переселенській акції під час здійснення сумнозвісної операції «Вісла».

Окремий розділ праці В. Кучера становлять нариси про керівників національно-визвольної боротьби Є. Коновальця, А. Мельника, С. Бандери і Р. Шухевича. Автор, на основі об'ємного фактологічного матеріалу, відтворив життєвий шлях і діяльність видатних діячів ОУН і УПА, показав їхній внесок у здобуття незалежної соборної Української держави. Переконані, що рецензована праця стане в нагоді історикам, краєзнавцям, учителям, студентам, учням, усім, хто цікавиться історією України.